

NÉMETH DOROTTYA

Az irodalmi művek elemzésének és értelmezésének lehetséges szempontjai

Milyen szempontokat használjunk az irodalmi művek elemzésekor?

Az irodalmi művek elemzésének, értelmezésének sokféle módja lehetséges. Ezek külön-külön is használhatók, de természetesen az egyes rendszerek szempontjainak együttes használata, vagy válogatott használata is sikerre vezethet. Komplex elemzésről akkor beszélhetünk, ha az elemzési szempontok és az értelmezési kísérletek együttes alkalmazására kerül sor. Természetesen az irodalmi mű értelmezése nem csupán az egyéni olvasatot tartalmazza; többféle olvasat összevetését, illetve a szakirodalom értelmezési lehetőségeinek számbavételét is jelenti.

A középiskolai irodalomdolgozatok, pályázatok vagy az érettségi dolgozat megírásakor elsősorban a feladat jellegének megfelelően kell kiválasztani a felhasználható elemzési szempontokat. Ezek ismeretének és alkalmazásának tehát rutinná kell hogy válniuk.

Az dolgozatok megírásakor természetesen figyelemmel kell lenni a szaktanár elemzési szempontjaira. Ezek általában nem térnek el nagyon az alábbiakban közöltektől, de ne felejtjük el, hogy a középszintű érettségi esetén mindenki a saját tanárához írja a dolgozatot, nem árthat tehát az ő „irányultságára” is figyelni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kreatív megoldások nem hozzák meg a kívánt eredményt, de biztos, ami biztos. Emelt szintű érettségi esetén pedig olyan rendszerszerű és logikus felépítésű szöveget kell alkotni, amelyik meggyőzi majd az olvasót, hogy a dolgozat készítője irodalomtörténeti, irodalomelméleti ismeretei alaposak, szövegértő és szövegalkotó készsége kiváló.

Más a helyzet a pályázatokkal, azokban a kiírás rendszerint megadja a téma mellett a kívánt munka műfaját is. Ez rendszerint valamiféle „kutatómunka”, tanulmány, esszé. Ebben az esetben az elemzési és értelmezési szempontok együttes használata, lehetőleg minél szélesebb körű összegzése a hatásos megoldás. Mivel a pályázatoknál a terjedelem lényegesen nagyobb teret enged, mint az iskolai vagy érettségi dolgozatoknál, akár többféle szempontrendszert is bátran lehet használni.

Az alábbiakban – természetesen a teljesség igénye nélkül – ismertetek néhány elemzési szempontrendszert.

A hagyományos szövegelemzés szempontjai

Az irodalmi művek „hagyományos” megközelítése a szövegek vizsgálatában az alapvető jegyek értelmezésére helyezi a hangsúlyt. Ezek a következők:

- cselekmény – történet (pl. fabula–szüzsé viszonya)
- jellemek / szereplők / szereplőcsoportok (pl. tulajdonságok – külső/belső)
- totalitás (extenzív, intenzív)
- fő-, mellék- és háttérmotívumok
- az irodalmi mű stílusa
- az irodalmi mű szerkezete

Strukturalista modell

A strukturalizmus módszere szerint a vizsgált egész alkotóelemeinek összefüggéseiből áll. Ennek megfelelően a strukturalista elemzés nem foglalkozik a mű történelmi, társadalmi, irodalomtörténeti, életrajzi vonatkozásaival. A mű vizsgálatakor annak dinamizmusát és komplexitását igyekszik vizsgálni. Módszere a redukció, modellek, képletek, ábrák felvázolásával dolgozik.

A pozitívista megközelítés

- az élettények és a mű esetleges összefüggései
- a keletkezési körülmények
- az alkotásnak az életműben elfoglalt helyére vonatkozó adatok, összefüggések számbavétele

A befogadás esztétika szempontjai

- érthetőség
 - mi okoz nehézséget a megértésben?
- hatás
 - milyen az elsődleges/másodlagos hatás?
 - katarzis-élmény
- esztétikai élmény
 - pl. mitől tetszett/mitől nem tetszett?

Modern tartalomelmélet

A modern tartalomelmélet szempontjai:

- motívumrendszer (fő- és mellékmotívumok)
- időszerkezet
 - a reális idő és a szubjektív idő (tartam) kettősségének szerepe
 - reális idő helyett az idő szubjektív élménye, átélése a fontosabb
- az epikus mű térszerkezete (helyszínek; külső, belső terek)
- nézőpontváltások és azok szerepe
- tónus (hangulati réteg)

- ábrázolt tárgyiasságok és sematizált szemléletességek
- közvetített világkép, eszmerendszer
- értékszerkezet (színtek, viszonyok)
- informatív és reflexív rétegek viszonya

Szemiotikai elemzés

Egységes rendszer hiányában és a szemlélet sokféle alkalmazási lehetősége folytán csupán néhány elfogadható alapelv vethető fel:

- elhatárolódás az intuitív szemlélettől
- a művek jel vagy jelcsoportként való felfogása
 - természetes nyelv (denotatív réteg)
 - másodlagos nyelv (konnotatív réteg)
- norma-elmélet
 - az eltérés mértékének vizsgálata
- színtek
 - a szöveg mélystruktúrája és általános adottságai
 - a felszíni struktúrát létrehozó szabályszerűségek
 - a szövegben alkalmazott sajátos poétikai kód

A szemiotikai elemzés ez alapján tehát az ismert és megértett struktúrák egészét vagy részelemeit a jelek jelentésének tanulmányozásával igyekszik megfejteni.

A epikus művek elemzésének lehetséges szempontjai

Regényelemzés

- a mű keletkezési körülményeinek számbavétele
 - idő/kor/életmű viszonya
- források és kapcsolatok, intertextualitás
 - elsődleges/másodlagos források
- a cím vizsgálata
 - a cím értelmezése/jelentései
- a téma megjelölése
 - cselekmény
 - történet
- a mű kompozíciója
 - az epikus mű öt fő szerkezeti egységének meghatározása
 - a mű szerkezete /könyvek, fejezetek, részek/
 - a cselekmény összefoglaló ismertetése
- (Figyelem! Ez sosem helyettesítheti az elemzést, csak része lehet.)
 - a fabula és a szüzse
- az elbeszélő és az elbeszélte mű viszonya
 - elbeszélők/mesélők

- az elbeszélés módja
- Az írói ábrázolás sajátosságai
 - a mű stílusa
 - korstílus
 - irányzat
 - az elbeszélés módja
- A tér és az idő szerepe az elbeszélő műben
 - térábrázolás
 - időszerkezet
 - időábrázolás
- A fő- és mellékszereplők jellemének és cselekedeteinek vizsgálata
 - szereplő(k) jellemzése
 - szereplőcsoportok jellemzése
 - szereplők és szereplőcsoportok viszonyainak vizsgálata
- Az írói üzenet, a mű eszmei mondanivalójának összefoglalása
 - értelmezés
 - olvasatok
 - irodalmi kánonolvasat
 - egyéni olvasat
- A mű hatása a befogadóra
 - lehetséges olvasatok
 - a befogadói élmény

Novellaelemzés

A novella műfaji sajátosságainak számbavétele

Meghatározás: A novella egy esetleg néhány hős életének történeti léptékkal nem mérhető, szubjektív fontos mozzanatát beszéli el (a cselekmény viszonylagos fontossága jellemzi, lényeges eleme a sorsfordulat, feltűnő fordulat, jellemzője az egy központúság, egyenes vonalú szövegszerkezet, lezárása általában „felütésre rímelő”)

Novellatípusok:

- anekdotikus novella
 - a narráció és a fabula a meghatározott időbeli és okozati sort alkot
 - történet/cselekmény az időben előre halad
- leíró novella
 - alig van cselekménye, lényeges eleme a tárgyiasított belső történés kifejezése
- metaforikus novella
 - a kötött motívumok közt csodás, fantasztikus elem van
- esszé-novella
 - nem az informatív, hanem a reflexív réteg a döntő (szerzői, szereplői reflexió is lehet)

A téma vizsgálata:

- a téma fragmentális jellegű, töredékszerű
- főmotívum
- sorsfordulat
- döntő pillanat

Prózatechnikai eljárások:

- narráció
- leíró-láttató szövegrészek
- dialógusok

(Egyensúly esetén: konvencionális, de egyik-másik elem domináns is lehet)

- tónus
- hangulati elemek
- nyelvi szint
 - szövegszerkezet
 - mondatrend
 - szintagmatikus szerkezet
 - akusztikai réteg
 - tájnyelvi/nyelvjárási elemek

Motivációs hálózat:

- az extenzitás szempontjából fő-, mellék- és háttérmotívumok

Szerkezet:

- a történet szerkezete, felépítése

Szereplők:

- a főhős és az esetleges mellékszereplők jelleme, cselekedetei és a
- szereplők viszonya
- az alkotás értékrendje, értékhierarchiája

Az írói üzenet, a mű eszmei mondanivalójának összefoglalása:

- értelmezés
- olvasatok
- irodalmi kánon-olvasat
- egyéni olvasat

A mű hatása a befogadóra:

- lehetséges olvasatok
- a befogadói élmény